

Eveline SZARKA, *Sinn für Gespenster. Spukphänomene in der reformierten Schweiz (1570–1730)*, Wien – Köln 2022, 355 s.

Recenzovaná publikace je autorčinou disertací zpracovanou pod vedením renomované švýcarské znalkyně dějin raně novověké kriminality prof. Franzisky Loetzové a obhájenou v roce 2020 na univerzitě v Curychu.

Strašidla a různá zjevení byla nedílnou součástí myšlenkového světa středověkého a raně novověkého člověka. Eveline Szarková ve své práci předkládá důkladné analytické zpracování jedné části uvedeného fenoménu, totiž vnímání strašidel a zjevení v raně novověkém reformovaném Švýcarsku. Všimá si přitom přirozeně i reakce reformačních teologů a učenců na tyto fenomény a ohlasu jejich názorů v řadách obyvatelstva.

Základní otázkou, kterou si autorka položila, bylo, jaké náboženské, resp. sociální funkce plnila strašidla (přesněji řečeno: představy o nich) v dobové reformační teologii a v životě věřících. Brutálním zásahem reformačních teologů, počínaje již Lutherem a Karlstadtem, do lidových představ o strašidlech a zjeveních bylo odmítnutí středověkého učení o očistci. Tím se zároveň snažili naplnit starozákonní zákaz (Leviticus 19, 31; Deuteronomium 18, 11) obracet se k duchům zemřelých a vyvolávat je. Reformační teologie tak vyloučila možnost, že by strašidla a zjevení mohla být duchy mrtvých z očistce, a přirčila jim jednoznačně d'ábelskou podstatu. Tuto reformační interpretaci strašidel zafixoval spis curyšského duchovního a teologa Ludwiga Lavatera (1527–1586) *Von Gespänsten* (O strašidlech) z roku 1569.

Szarková podává nejprve přehled dosavadního západoevropského a severoamerického bádání zabývajícího se tématem strašidel, zjevení, poltergeistů a duchů mrtvých ve středověku a v raném novověku. Zvláště západoevropské bádání o uvedených fenoménech je dosud značně mezerovité. Poté autorka probírá některé teoretické a metodologické otázky. Problémem, který je u zkoumaného fenoménu výraznější a kterého si je Szarková dobře vědoma, je „dvojitá interpretace“ materiálně neexistujícího jevu, poprvé pozorovatelem, podruhé historikem. Tento problém si přirozeně vyžaduje velmi obezřetnou a nadobycěj kritickou práci s prameny. Dále autorka nastiňuje vývoj reformace ve Švýcarsku a přibližuje fungování tamějších církevních soudů od poloviny 16. století.

Pramennou základnu, kterou Szarková využila, je možné rozdělit do dvou skupin. Do první skupiny spadají dobové teologické spisy, traktáty a kázání, jakož i mravnostní předpisy. Tyto prameny pojednávaly o strašidlech a vyvolávání duchů spíše v teoretické či normativní rovině. Kromě toho však autorka využila druhou – méně kompaktní, ale neméně významnou – skupinu pramenů. Tu tvořily rozptýlené, převážně archivní prameny, které popisují přímou, „praktickou“ konfrontaci s údajnými strašidly a zjeveními. K nim patří zejména soudní spisy, různé úřední relace či lékařská dobrodzání, vyprávěcí prameny

a v neposlední řadě také knihy lékařských receptů, „čarodějnické“ knihy a knihy magických zaříkadél.

Szarková důkladně prozkoumala a analyzovala Lavaterův spis o strašidlech. Srovnala jej mj. s traktátem na totéž téma, který napsal v polovině 15. století erfurtský kartuziánský mnich Jakob von Paradies (1381–1465). Stejně jako zmíněný kartuzián věřil i Lavater na jedné straně v reálnou existenci strašidel, na druhé straně byl nucen se argumentačně vypořádat s nově striktně prosazovaným biblickým zákazem vyzývání a dotazování se duchů mrtvých, jakož i s reformačním odmítnutím očištění a z toho plynoucím přesunem všech duchů do sféry pomýlené ďábelské „antikultury“. Autorka na řadě příkladů ukazuje, že v 16. století reformační ani katoličtí teologové nezpochybňovali působení ďábla v reálném světě. V této souvislosti Szarková dokonce nadhazuje domněnku, že Lavaterův spis mohl být mimo jiné i svěbytnou replikou na usnesení Tridentského koncilu.

V reformační teologii a kosmologii bylo strašidelné zjevení považováno v první řadě za ďábelské pokušení. Zároveň bylo vnímáno i jako vzácné boží znamení. Tím bylo postaveno na roveň jiným apokalyptickým znamením, za které byly považovány např. neúrody, povodně či morové epidemie. V dané souvislosti se autorka pokusila postihnout hlavní zvláštnosti reformovaného výkladu apokalyptických znamení. Právě přesné rozluštění těchto znamení mělo umožnit správné pochopení božího poselství. Víru v působení strašidel nicméně označovala reformační teologie za pověru (*Aberglaube*), a to ve smyslu falešné víry. Většina reformačních teologů dokázala nicméně vést dělicí čáru mezi pověrou na straně jedné a kouzelnictvím (*Zauberei*) na straně druhé. Na základě provedených rozborů Szarková velmi rozhodně odmítla tradovanou představu, že by právě reformační teologie uvedla do chodu ono proslulé weberovské „odkouzlování světa“. Moc ďábla a kouzelnictví zůstaly v protestantismu samozřejmostí, přičemž zesílila intenzita jejich vnímání. Pojetí strašidla jako božího trestu převzal protestantismus z pozdně středověké teologie.

Navzdory diabolizaci strašidel a zjevení v reformační teologii zůstávala strašidla součástí každodennosti raně novověkých lidí také v těch oblastech, kde proběhla reformace. To časem vedlo některé protestantské autory k rozličným pokusům o klasifikaci či typologii strašidel, zjevení a poltergeistů, např. z hlediska jejich nebezpečnosti či způsobované škody. Vyvolávání duchů bylo také součástí magických rituálů při hledání domnělých pokladů. Magické hledáctví pokladů představovalo jeden z výrazných doprovodných fenoménů pozdní fáze evropských čarodějnických procesů a od druhé poloviny 17. století zasáhlo i Švýcarsko. Přesto byla strašidla v raně novověkém Švýcarsku vnímána pod vlivem reformační teologie především jako nebezpečné destruktivní mocnosti.

Do lidových představ o strašidlech se ve zkoumané době promítaly obavy a strach jednotlivců. V duchu reformační teologie měla strašidla sloužit také

jako jakýsi „barometr hříchů“. Strašidelná zjevení byla často spojována s konkrétními místy, typicky s těmi, kde mělo v minulosti dojít k nějakému těžkému hříchu či ke zločinu. Strašidla byla často považována za příčinu různých nemocí či za trest za dosavadní hříšný život. Autorka upozorňuje na kuriózní případ z roku 1581, kdy curyšský církevní soud na opakovanou žádost rozvedl manželství pro dlouhotrvající ďábelské útrapy v podobě strašidla, které hříšný pár postihly. Překvapivě v poměrně malém rozsahu zaznamenala autorka strašidla jako nástroje škodlivé magie. Na druhé straně Szarková ukazuje, že víra ve strašidla se v 17. a v první polovině 18. století mnohde spojila s vírou v neviditelné lidi, které zatím nebyla v historiografii věnována prakticky žádná pozornost. Od konce 17. století oslabovala víra v moc ďábla, která se v případech strašidel a zjevení začala omezovat jen na mámení smyslů. Už počátkem 18. století se pak začaly ve větším počtu objevovat i názory, že strašidla jsou pouze produktem lidské obrazotvornosti, či podvodu.

Způsoby zdolání domnělých strašidel a zjevení ve zkoumané době v reformovaném Švýcarsku lze rozdělit na legální a nelegální. Legální možnosti byly značně limitovány reformačním odmítnutím exorcismu jakožto pověřeneckého rituálu katolické církve. Reformační teologové a duchovní mohli věřícím nabídnout pouze pokání a modlitbu, přičemž byl v závažných případech kladen důraz na společnou modlitbu. Spektrum nelegálních možností bylo širší: Nejčastěji se jednalo o užívání různých amuletů a zaříkáadel. Relativně méně obvyklým prostředkem v boji s domnělými strašidly byla nekromancie, vyvolávání duchů mrtvých. Zkoumané případy navíc ukázaly, že vyvolávání duchů obvykle umožnilo jen relokaci strašidla na jiné místo, nikoli jeho odstranění. Osobami, které poskytovaly své služby při zdolávání strašidel, byli velmi často příslušníci nepočestných profesí, zejména kati, ale i různí lidoví léčitelé a populární studenti. Jejich pozici posilovala obecně rozšířená víra, že někteří lidé jsou obdařeni schopností spatřit duchy. Navíc tresty ukládané podvodným poskytovatelům takovýchto magických služeb nebyly v praxi příliš přísné. Navzdory hrozbě tvrdých trestů nevěnovala raně novověká justice vyvolávání duchů zpravidla příliš velkou pozornost. Bylo to dáno nepochybně i všudypřítomností strašidel, která se v představách raně novověkých lidí mohla zjevit i na těch nejbezpečnějších místech, jakým bylo např. vlastní obydlí.

Celkově Szarková dospěla ke konstatování, že s ohledem na nedostatečnou srovnávací základnu nelze vyslovit jednoznačný závěr o tom, jaké byly dopady reformace na víru obyvatelstva, tedy i na jeho víru ve strašidla, zjevení a duchy. Jisté podle ní však je, že bylo chybou a zároveň i symptomem dosavadního bádání, když byl Ludwig Lavater považován za ztělesnění skeptického, racionálního protestantského duchovního. Tento dojem vznikl pouze vytržením jeho díla z širšího teologického kontextu, a to jak časového, tak i teritoriálního. Autorka uzavírá, že význam strašidel se odvíjí od jejich vztahu k jiným fenoménům v rámci působících společenských mechanismů.

Bibliografii tvoří seznam použitých archivních pramenů, tištěných pramenů (převážně dobových tisků) a sekundární literatury. Soupis použité literatury je impozantní (s. 317–342) a střizlivě odhadnuto čítá více než 600 položek. Publikaci uzavírají seznamy vyobrazení a tabulek, věcný rejstřík a rejstříky osobních a místních jmen.

Recenzované dílo je vynikající a koncepčně hluboce promyšlenou vědeckou prací opírající se o autorčin rozsáhlý a mnohaletý pramenný výzkum. Ke knize mám jen dvě malé výhrady. Doufám, že se nebudou jevit jako přespříliš zlovlné.

Podle mého názoru by recepci a snazšímu pochopení tematicky nesporně atraktivního díla také v řadách poučenějšího laického publika prospělo, kdyby Szarková v jedné kapitole své práce soustavně odvyprávěla alespoň ty nejvýznamnější případy výskytu strašidel, o něž se její výklad opírá. Místo toho zachycuje tyto případy pouze útržkovitě v pasážích, v nichž pojednává o jednotlivých dílčích fenoménech, např. o spojení výskytu strašidel a duchů s údajnými místy minulých zločinů či s uloženými poklady.

Publikace je faktograficky spolehlivá a prakticky bez chyb. Jediná drobná výjimka mi však nemohla uniknout: Autorka přejmenovala spoluzakladatele historické antropologie Richarda van Dülmena na *von* Dülmena. Připusťme však, že podobného omylu se podle tradované legendy dopustil i velký Wolfgang Amadeus Mozart, když se na něj písemně obrátil mladičkový Ludwig van Beethoven. Kniha E. Szarkové je nesnadnou, ale v posledku radostnou četbou. Zmíněná radost se zde přirozeně snoubí s respektem k vysoce kvalitnímu, mnohostranně podnětnému, hluboce promyšlenému a přínosnému vědeckému dílu.

Petr Kreuz

Gabriel HUNČAGA – Miroslav HUŤKA, *Žobravé rehole a stredoveké mestá. Pôsobenie mendikantov v stredovekom urbánnom prostredí, Ružomberok 2022, 331 s.*

V uplynulém roce 2022 vyšla zásluhou vydavatelství VERBUM Katolické univerzity v Ružomberku nová, slovensky psaná publikace *Žobravé rehole a stredoveké mestá: pôsobenie mendikantov v stredovekom urbánnom prostredí* od dvojice zkušených medievistů, Gabriela Hunčagy z bratislavské Katedry biblických a historických věd Teologické fakulty Trnavské univerzity v Trnavě a Miroslava Huťky z Katedry historie Filozofické fakulty Katolické univerzity v Ružomberku. Svůj obsáhlý výzkum protentokrát zaměřili na dějinnou problematiku působení žebavých řádů ve středověkých městech na latinském Západě a v Uhersku s pochopitelnou orientací na území dnešního Slovenska.